

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКА ОБЛАСНА РАДА
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД СУМСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
СУМСЬКЕ МІСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН
«ФОНД ПІДТРИМКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ «АЛГОНІКА»**

СУМСЬКІ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ
Збірник матеріалів
Регіональної науково-практичної конференції

Суми 2019

УДК 908(477.52)

Рекомендовано до друку Вченою радою Комунального закладу
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 11 від 27 листопада 2019 року)

Рецензенти:

Дегтярьов Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор, професор секції історії кафедри конституційного права, теорії та історії держави і права Сумського державного університету

Будянський Дмитро Васильович, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка

Єфремова Галина Леонідівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту Комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Редакційна колегія:

Зосименко О. В., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту, КЗ СОІППО

Кудінов Д. В., доктор історичних наук, доцент, професор кафедри професійної освіти та менеджменту, КЗ СОІППО

Нікітін Ю. О., доктор історичних наук, доцент, ректор, КЗ СОІППО

Оліцький В. О., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка

Сумські історико-краєзнавчі студії. Збірник матеріалів Регіональної науково-практичної конференції (Суми, 1 листопада 2019 р.) / Редкол.: О. В. Зосименко, Д. В. Кудінов, Ю. О. Нікітін, В. О. Оліцький. – Суми: НВВ КЗ СОІППО, 2019. – 144 с.

Збірник містить тези, статті та доповіді учасників Регіональної науково-практичної конференції «Сумські історико-краєзнавчі студії». Розрахований на викладачів вищих та середніх навчальних закладів, науковців, аспірантів, студентів, учнів, краєзнавців, усіх тих, хто цікавиться історією України.

УДК 908(477.52)
© Колектив авторів, 2019

ЗМІСТ

ДОПОВІДІ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ...

Надточий Анастасія Михайлівна.

Купальська обрядовість Слобожанщини (за матеріалами Павла Анастасійовича Чугуєвця)

6

Рева Лариса Григорівна.

Уродженець Сумщини, співець «Карпатського рейду» Платон Микитович Воронько

9

Цибка Веніамін Іванович.

Генеалогічна мозаїка Сумщини

12

Акічев Шаміль Мулламович.

З історії козотопського бронепοїзду «Гандзя»

25

Артюх В'ячеслав Олексійович.

Путівльська «Просвіта» в 1941–1943 рр

28

Букіна Ірина Василівна.

Джерела вивчення історії діяльності громадських комітетів у 1917 році

33

СЕКЦІЯ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. АРХЕОЛОГІЯ СУМЩИНИ

43

Михайліченко Микола Анатолійович.

Пам'ятки культурної спадщини на території Міського кладовища м. Суми

43

Драновська Світлана Вікторівна.

Вивчення архітектурної та мистецької спадщини на уроках історії через призму освітнього потенціалу краєзнавства

46

Гончаренко Анатолій Володимирович.

Українсько-російські відносини під час президентства Леоніда Кравчука (1991–1994 рр.): візія американських учених

48

Гурба Віктор Григорович.

Методика використання історико-краєзнавчого матеріалу на уроках історії України для творчої самореалізації учнів

53

Фісун Валерій Пилипович.

Дукачі-хрестовики серед українських народних прикрас Слобожанщини

57

Артюх В'ячеслав Олексійович,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Сумського державного університету (м. Суми)

ПУТИВЛЬСЬКА «ПРОСВІТА» В 1941-1943 рр.

Як не дивно, але німецька окупація нашого краю восени 1941 р. привела до деякого поживавлення національного життя. В контексті цього процесу розпочинається відродження й просвітянського руху. В 1942 р. «Просвіти» були створені в Лебедині, Конотопі, Охтирці, Кролевці. В Сумах було виникло організаційне бюро зі створення «Просвіти» на чолі з С. Сапуном. Але найпершим, вже наприкінці грудня 1941 р., був створений осередок «Просвіти» в Путивлі. Серед свідомої української інтелігенції, що залишилася на окупованих територіях були досить сильними ілюзорні уявлення, що гітлерівський режим може принести Україні, хоч і урізану, але незалежність, тому вона й відроджувала «Просвіти» з надією, що ця організація може якось посприяти руху українства до політичної самостійності. Новостворені осередки «Просвіт», зважаючи на обставини, що склалися, змушені були декларувати лояльність до нацистського «нового порядку». Німецькі військові адміністрації також на початку окупації досить толерантно ставились до просвітян, розраховуючи використати їх для розбудови органів місцевого самоврядування.

У Путивлі ініціатором заснування організації став інспектор шкіл Путивльського району Тимофій Сенченко. Активізувала бажання створити «Просвіту» в місцевій інтелігенції ще й стаття Семена Сапуна «Мета і завдання українського товариства “Просвіта”», що була надрукована в газеті «Сумський вісник».

28 грудня 1941 р. за підписом Т. Сенченка вийшов наказ № 16 (в газеті «Путивлянин» він був опублікований 4 лютого 1942 р.) такого змісту: «§ 1. Утвердить организационное бюро т-ва «Просвіта» в г. Путивле в таком составе: Нагорский Сергей Николаевич – председатель бюро, Шкавера Демид Антонович – секретарь и кассир бюро, Ткаченко Дмитрий Кириллович – зав. клубом; Трубчанинов Филипп Митрофанович – зав. библиотекой, Сенченко Тимофей Васильевич, Кочетов Михаил Наумович. § 2. Утвердить руководителями кружков т-ва «Просвіта» следующих лиц: Ткаченко Дмитрий Кириллович – хоровым кружком, Попель Мечеслав Иванович – музыкальный кружком, Покровский Дмитрий – драматическим кружком. Обязать руководителей кружков т-ва «Просвіта» оформить членство кружков, составить планы работы и приступить к выполнению их. § 3. Нагорского Сергея Николаевича утвердить руководителем школьной секции подготовки молодежи – национально сознательных кадров украинской интеллигенции т-ва «Просвіта» г. Путивля» [10].

Отже, очолив «Просвіту» Сергій Нагорський, який до війни працював доцентом Черкаського педагогічного інституту й евакуювався до Путивля перед його окупацією. Наприкінці 1941 р. він перебував на посаді директора педагогічного технікуму, а також тимчасово виконував обов'язки редактора газети «Путивлянин». Тому в цій газеті 31 грудня 1941 р. С. Нагорський публікує статтю «До відкриття т-ва «Просвіта», в якій інформує населення міста про завдання, які стоять перед товариством: «В плані роботи «Просвіти» повинні бути заходи, які забезпечили б поглиблення національної свідомості членів Т-ва: організація самоосвітніх гуртків; лекцій з українознавства; просування в маси національного українського мистецтва через утворення драматичних, співочих музичних гуртків; створення української книгозбірні, створення шкільної секції «Просвіти», в якій готувалися б з нашого молодняка національно свідомі кадри української інтелігенції. Перед «Просвітою» виникає завдання сприяти поширенню німецької мови серед місцевого населення, бо саме німецький народ приніс національне визволення на Україну» [8].

Тимофій Сенченко (1903-?) – ініціатор створення Путивльської «Просвіти» часів німецької окупації міста.

Після виїзду С. Нагорського з міста влітку 1942 р. з 27 листопада 1942 р. «Просвіту» очолив колишній старшина (бургомістр) Путивля Олександр Бурцев і перебував він на чолі цієї організації аж до початку звільнення міста радянськими військами у вересні 1943 р. О. Бурцев, як колишній викладач співів у місцевому педучилищі, перебрав на себе й керівництво хором «Просвіти».

Товариству було передане приміщення колишнього Будинку вчителя, де був здійснений ремонт. У доповідній записці від 27 грудня 1941 р. старшині (бургомістру) міста Путивля член бюро «Просвіти» Пилип Трубочанінов прохав обладнати там

сцену, закупити стільців або лавок на 150 чоловік, придбати музичні інструменти та відремонтувати рояль [5, арк. 109]. Таким чином, після ремонту постав клуб «Просвіти», який став центром всієї діяльності товариства. Тут ставились п'єси, концерти, проводились свята, читались лекції. Найактивніше працювали драматичний (керівник – Дмитро Покровський) та хоровий гуртки (спочатку керівник – Дмитро Ткаченко), відділ літератури (керівник – Пилип Трубчанінов), а також духовий оркестр (керівник – Василь Толстой). 9 березня 1942 р. до дня народження Тараса Шевченка в клубі був організований вечір, на якому виступив С. Нагорський доповіддю «Справжнє обличчя поета» (основні ідеї цієї доповіді потім були надруковані на першій сторінці в газеті «Путивлянин» від 10 березня 1942 р.). Під час Шевченківських роковин в наступному, 1943 р., планувалось, що доповідь «Життя та творчість Шевченка» виголосить вже Т. Сенченко [6, арк. 23].

В репертуарі хору було до 20 українських народних пісень, крім того виконувались твори російських композиторів Даргомижського й Глінки [4, арк. 408]. Німецькою мовою виконувались «Лілі Марлен» та інші пісні. А солістка хору Путивльської «Просвіти» Галина Мельник була навіть делегована до київського всеукраїнського хору [4, арк. 299]. Керівництво «Просвіти» на час проведення концертів прохало начальника Путивльської поліції для підтримки ладу присилати двох працівників поліції [4, арк. 47].

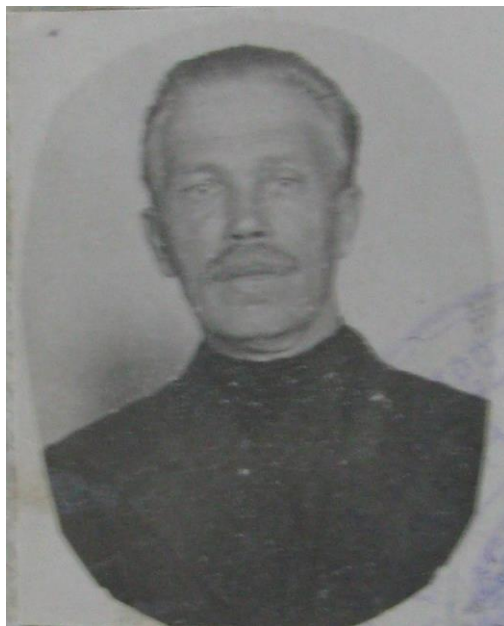
Про активність роботи драматичної секції свідчить кількість спектаклів, які були зіграні на сцені клубу «Просвіти». Як засвідчує звіт за 1942 р. їх було поставлено 15, причому деякі гралися по кілька разів. Чотири з них були російською мовою. Ставилися такі п'єси: Г. Квітки-Основ'яненка – «Сватання на Гончарівці» та «Шельменко-денщик»; М. Кропивницького – «Невольник», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Як ковбаса та чарка, то минеться сварка», «Кум-мірошник, або сатана в бочці» та «Глитай, або ж паук»; І. Тобілевича (Карпенка-Карого) – «Мартин Боруля», «Безталанна» та «Батькова казка»; Ж.-Б. Мольєра – «Лекарь поневоле» та «Мнимий рогоносец»; А. Чехова – «Предложение» та «Я умер» [4, арк. 410].

Питання про членство в «Просвіті» вирішувалося таким чином. Ті, хто визнавав статутні вимоги «Просвіти» й зобов'язувався виконувати ці завдання шляхом особистої роботи в одній із секцій писали письмові заяви з проханням про прийняття в члени організації. Але до видачі квитків справа так і не дійшла. Всього в роботі Путивльської «Просвіти» приймало участь від 50 до 70 чоловік [2, арк. 37].

Потрібно мати також на увазі, що «Просвіта» взялася активно пропагувати здобутки української культури та розвивати українську національну свідомість у місті, де навіть за советським переписом 1939 року населення на 72,3% складалося з етнічних росіян. А в Путивльському районі етнічних росіян було навіть трохи більше – 73,7%.

Керівництво відділу народної освіти проводило активну політику українізації середніх шкіл та культурного життя в Путивльському районі. І в

цьому йому активно допомагали місцеві просвітяни. Збереглося розпорядження керівникам шкіл та старшинам волостей району наступного після Т. Сенченка завідувача районного відділу народної освіти Олександра Бондаревського з такими рекомендаціями: «Виходячи з роботи наради старшин та вчителів Путивльщини від 3 січня 1943 року, з метою налагодження культурно-масової роботи в місті і на селі рекомендую: старшинам сіл негайно скликати нараду інтелігенції села, обговоривши на ній міроприємства культурно-масової роботи як то організацію драматичного, хорового, струнного гуртка, читання газет селянам і т. ін., виділити відповідального керівника за цю роботу. Керівник культурно-масової роботи села повинен негайно зв'язатись з Путивльським т-вом «Просвіта», де він зможе одержати вказівки та відповідну допомогу» [6, арк. 208]. Отже, Путивльська «Просвіта» повинна була координувати всю культурно-масову роботу в районі. І Т. Сенченко, й О. Бондаревський взагалі були прихильниками ідеї суцільної українізації освіти в Путивльському районі [2, арк. 38].

Олександр Бурцев (1887-1945) – керівник Путивльської «Просвіти» в 1942-1943 рр.

В путивльському українському середовищі наприкінці 1941 – середині 1942 рр. активно циркулювали слухи про можливість відродження української державності та утворення окремого українського уряду під протекторатом Німеччини. На допиті Т. Сенченко, якого органи МГБ заарештували 12 червня 1945 р., стверджував, що говорили, нібито була вже навіть домовленість з Галичиною і, зокрема, з Бандерою, якого в колі свідомих українців-путивлян розглядали як продовжувача ідей Петлюри [3, арк. 33]. Такі слухи надавали певної значущості культурницькій роботі просвітян і сприяли активізації їхньої діяльності. Спад активності в роботі, знову ж, як

стверджували допитувані після війни колишні члени «Просвіти», стався після виходу статті рейхскомісара України Еріха Коха «Рік німецької України» в київській газеті «Нове українське слово» від 27 серпня 1942 р. Цей принциповий противник української державності, який навіть видав розпорядження про заборону службовцям цивільних установ рейхскомісаріату «Україна» відвідувати будь-які культурні заходи, організаторами яких були українці стверджував у своїй статті, що Україну не потрібно розглядати через романтичні окуляри. Сентиментальне милування краєвидами, захоплення національним вбранням, мода на Шевченка повинні відійти в минуле. І тому німецьке керівництво не повторить помилок 1918 р. (мова мабуть ішла про допомогу німецького командування в утворенні Української держави Гетьмана Скоропадського) [9, с. 1, 3].

Зважаючи на ці обставини, Путивльська «Просвіта» змушена була коригувати свою діяльність. Тому в репертуарі її драматичного гуртка та хору з'явилися російськомовні п'єси й пісні, а О. Бурцев вітав жителів міста з Різдвом Христовим 1942 р. (за старим стилем) в газеті «Путивлянин» вже російською мовою [1, с. 1]. Щодо суцільної українізації шкіл, то, якщо німецька влада Конотопської округи в 1942 р. її підтримувала, то в 1943 навчальному році вийшло розпорядження, за яким росіяни повинні відвідувати школи з російською мовою викладання, а українці – українською.

Таким чином, Путивльська «Просвіта» в роки советсько-німецької війни 1941-1945 рр. була чи не єдиною інституцією, що задовольняла культурні й духовні потреби населення міста (якщо взагалі можна говорити про якісь культурні потреби в умовах війни). Ця організація в російському та русифікованому середовищі пропагувала зразки української національної культури і намагалась доносити до населення Путивльщини цінності української національної ідентичності.

Список використаних джерел

1. Бурцев А. П. От Путивльської «Просвіти» // Путивлянин. 1942. 15 декабря.
2. ГДА УСБУ в СО. Спр. П-13447.
3. ГДА УСБУ в СО. Спр. П-13711.
4. ДАСО. Ф. Р-1955. Оп. 1. Спр. 6. 413 арк.
5. ДАСО. Ф. Р-1955. Оп. 1. Спр. 7. 123 арк.
6. ДАСО. Ф. Р-1955. Оп. 1. Спр. 23. 176 арк.
7. ДАСО. Ф. Р-1951. Оп. 1. Спр. 2. 355 арк.
8. До відкриття т-ва «Просвіта» // Путивлянин. 1941. № 8 (31 грудня).
9. Кох Е. Рік німецької України // Нове українське слово. 1942. 27 серпня.
10. Путивлянин. 1942. № 11 (4 лютого).